

DONES INTRÈPIDES... I SÀVIES

EUROPEES A ÀFRICA

DOLORS LLOPART

L'accés de les dones a professions tingudes tradicionalment per pròpies d'homes com la medicina, el professorat i també la recerca ha estat problemàtic fins a dates relativament recents. Algunes, tanmateix, com les tres que presenta com a exemple l'article, han esdevingut pioneres en algunes de les disciplines i espais més difícils i compromesos.

Paraules clau: antropologia, dona, etnografia, recerca, viatge.

I les dones? No hi ha hagut científiques viatgeres? Pels camins de l'Europa medieval, sobretot seguint els itineraris de les grans peregrinacions (com el camí de Sant Jaume), acompanyant exèrcits en campanya o camí de les croades o de les conquestes colonials, bé consta que hi ha hagut dones. Però és cert que per trobar dones que, perseverant en uns objectius d'obtenir coneixements nous i de transmetre'ls, assolissin resultats científics estimables que hagin deixat empremta, no podem anar gaire enrere en la història. Pràcticament ens hem de limitar als segles XIX i XX, que és quan s'ha iniciat i consolidat l'accés de les dones a una educació superior i han estat acceptades per un món acadèmic abans exclusivament masculí (Godayol, 2011).

■ LA TRANSFORMACIÓ DE LA SOCIETAT I L'APARICIÓ DE DONES INDEPENDENTS

Al llarg dels segles s'han anat consolidant uns estereotips culturals diferenciant les tasques socialment admeses com a pròpies de cada gènere. A partir de la revolució industrial les coses comencen a canviar. Un fet que cal tenir present aquí és el progressiu accés a una educació formal, inicialment reservada als homes, que va anar permetent la incorporació de dones a professions abans tingudes per exclusivament masculines com la medicina, el professorat i també la recerca.

No és aquest el lloc de reconstruir els orígens i la consolidació del capitalisme industrial a partir del

segle XVIII i els primers decennis del XIX ni de veure com sorgeix una nova cultura social entre les elits empresarials i professionals que afavoreix activitats com el col·leccionisme, els viatges i el mecenatge i una nova concepció del paper de la dona en el marc familiar i en la projecció social que propicia l'accés d'algunes dones joves d'aquestes classes socials a l'en-

senyament superior. Tot plegat ajuda a fer que algunes d'aquestes dones joves s'incorporin al món de la ciència i en algun cas sentin el gust per l'aventura necessari per esdevenir heroïnes de l'avantguarda de la recerca en els espais més difícils i compromesos (Morató, 2005).

És el cas de les tres dones escollides com a exemples, filles respectivament d'un metge, un

jurista i un artista reconegut. Totes tres van recórrer diferents regions d'Àfrica, sempre en condicions difícils i, de vegades, ben adverses i van prendre partit pels africans, fossin els avantpassats reconeguts dels humans moderns, les víctimes de l'esclavisme o els lluitadors contra el colonialisme per la llibertat dels seus pobles en els anys de la descolonització. En tots tres casos dones apassionades per la vida i l'aventura que foren, en el seu fer dia a dia, singulars: Mary Henrietta Kingsley, Germaine Tillion i Mary Leakey, etnògrafes les dues primeres i paleontòloga humana la tercera. Aquestes tres dones, investigadores socials, són només una petita mostra de moltes de les dones que, en tots els continents, van treballar i excel·lir en tots els camps de les ciències.

«ALS SEGLES XIX I XX
S'INICIA I CONSOLIDA
L'ACCÉS DE LES DONES A
UNA EDUCACIÓ SUPERIOR,
UN MÓN ACADÈMIC ABANS
EXCLUSIVAMENT MASCULÍ»

■ MARY KINGSLEY, LA REINA D'ÀFRICA

Mary Henrietta Kingsley (Londres, 1862 – Simon's Town, Sud-àfrica, 1900) hagués pogut ser una típica dona victoriana de classe mitjana (i, de fet, en molts aspectes ho va ser) dedicada a l'administració de la llar i la cura de la seva mare malalta. El seu pare, George Kingsley, era un metge apassionat per la natura i els viatges i no s'havia casat amb la seva mare (una minyona a qui havia deixat embarassada) fins pocs dies abans del naixement de Mary. La seva educació va ser pràcticament autodidàctica, la casa paterna era plena de llibres i la curiositat i l'interès de Mary van compensar l'absència d'una educació més formal. Per ajudar el seu pare a preparar alguns dels llibres que escrivia sobre Àfrica va aprendre alemany, però, mentre els pares van viure, es va mantenir retreta de tota vida social.

Morts el seu pare i la seva mare el 1892, amb poc temps de diferència, i lliure d'obligacions familiars, va poder iniciar amb trenta anys la seva carrera de viatge-

«LES PUBLICACIONS DE MARY KINGSLEY SÓN PLENES D'IRONIA I BON HUMOR, PERÒ SOBRETOT CONTENEN ENCERTADES ANÀLISIS ETNOGRÀFIQUES FORÇA A CONTRACORRENT DE LES OPINIONS DOMINANTS AL SEU TEMPS»

ra i estudiosa dels pobles africans. Un primer viatge la va portar aquell mateix any a les illes Canàries. Va ser només un tast que la va convèncer que ja no podia viure sense viatjar i que el seu objectiu havia de ser conèixer Àfrica tan bé com pogués. Així, després de fer un curs d'infermeria a Alemanya, l'estiu de 1893 s'embarcava a Liverpool per fer cap a São Paulo de Luanda, capital de la llavors colònia portuguesa d'Angola.

Des d'aquest punt va iniciar un llarg itinerari que la va portar a Cabinda, on va iniciar les seves recerques sobre la religiositat dels nadius i pel camí va recollir també exemplars d'insectes, peixos, batracis i rèptils. Va recórrer una part de l'anomenat Estat lliure del Congo, llavors propietat personal del rei dels belgues Leopold I, i va quedar indignada de la crueltat del sistema colonial allí imposat. Va continuar cap al nord pel llavors Congo francès fins a Libreville i d'allí s'embarcà cap a Calabar, llavors capital de la colònia britànica de Nigèria, des d'on retornà a Anglaterra.

Dipositades al British Museum les col·leccions aplegades i lliurats a l'editor MacMillan els originals del



MÈTODE

Mary Kingsley hagués pogut ser una típica dona victoriana de classe mitjana (i, de fet, en molts aspectes ho va ser) dedicada a ocupar-se de l'administració de la llar i la cura de la seva mare malalta. Mentre els pares van viure, es va mantenir retreta de tota vida social.



LIFE

Mary Kingsley, navegant en canoa pel riu Ogooué durant el seu segon viatge a l'Àfrica occidental, després d'haver visitat l'illa de Fernando Poo, llavors colònia espanyola.

llibre del seu pare que ella havia completat amb les seves notes de viatge, se li feia llarga l'espera de tornar a Àfrica. Tant el director del departament de zoologia del British Museum, Albert Gunther, com l'editorial li facilitaren recursos per al viatge. Novament a Calabar, va recórrer des d'aquest punt el delta del Níger, va visitar l'illa de Fernando Poo, llavors colònia espanyola, i finalment va remuntar en vapor i en canoa el riu Ogooué i després d'un itinerari per terra va tornar a la costa pel riu Rembué fins a l'estuari del Gabon. Encara va trobar l'oportunitat de ser la primera dona a assolir el cim del Camerun, el més elevat de l'Àfrica occidental.

El 1899 va emprendre el seu darrer viatge a Àfrica. L'objectiu eren aquest cop les ribes del riu Orange, a Sud-àfrica, però en arribar-hi es va trobar que havia començat la guerra dels Boers i va decidir oferir-se com a infermera. Va ser destinada a cuidar presoners enemics a la base naval britànica de Simon's Town, allí va emmalaltir de tifus i va morir el 3 de juny de 1900.

Les seves publicacions (*Travels in West Africa*, de 1897, i *West African Studies*, de 1899) són plenes d'ironia i bon humor, però sobretot contenen encertades anàlisis etnogràfiques força a contracorrent de les opinions dominants al seu temps. De manera valenta, exposa els seus criteris sobre el maltractament i les vexacions als quals els països colonials sotmeten els nadius africans i les seves crítiques a l'acció de les missions, tant protestants com catòliques (Kingsley, 2001a; 2001b).

■ GERMAINE TILLION, L'ETNÒLOGA TRANSHUMANT

Germaine Tillion (Allègre, Alt Loira, 1907 – París 2008) era filla d'un jutge de pau i escriptor (autor de guies de viatge de diferents països d'Europa), que va morir quan ella tenia divuit anys. La seva mare, també escriptora, col·laborava en les *Guides Bleues* de països d'Europa del seu marit i va continuar amb aquesta feina per sostenir la família.

Malgrat les adversitats familiars, va seguir estudis d'art antic i prehistòric a l'École du Louvre; de folklore, prehistòria i religions dels pobles primitius a l'École Pratique des Hautes Études; de sociologia a la facultat de lletres de la Sorbona; de llengua amaziga a l'École des Langues Orientales i d'etnologia al Collège de France (amb Marcel Mauss). Després d'una estada a Alemanya, Txecoslovàquia i Dinamarca, el seu mestre Marcel Mauss li va aconseguir una beca per a una campanya de recerca a la regió muntanyosa de l'Aurès, a l'est d'Algèria, un territori de població amaziga, on, al llarg de tres anys (entre 1935 i 1937) va haver de viure pràcticament sola estudiant la cultura dels berbers xaüia, compartint els seus desplaçaments transhumants.



Association Germaine Tillion

Germaine Tillion va passar tres anys a la regió muntanyosa de l'Aurès, a l'est d'Algèria, un territori de població amaziga on va haver de viure pràcticament sola estudiant la cultura dels berbers xaüia i compartint els seus desplaçaments transhumants.

«GERMAINE TILLION DEIA QUE EL SEU APRENTATGE CAVALCAVA ENTRE EL RIGOR EN EL CAMP CIENTÍFIC DE DESCRIPCIÓ ETNOLÒGICA I UNA ACTITUD ÈTICA I DE SERVEI ALS MÉS DESVALGUTS»

De retorn a París el 1939 obté el diploma de l'École Pratique des Hautes Études amb el seu estudi *Morphologie d'une république berbère: Les Ah-Abder-rahman, transhumants de l'Aurès méridional* i pot retornar a Algèria per continuar les seves recerques. Quan el 1940 torna al París ocupat pels nazis s'incorpora al Musée de l'Homme, on participa, juntament amb la seva mare, en l'organització d'un nucli de resistència. Dos anys més tard, per una denúncia d'un agent doble, són arrestades, entre altres, ella i la seva mare i són deportades totes dues al camp de treball de Ravensbruck, on la seva mare va morir gasejada mentre que ella, possiblement gràcies als hàbits adquirits vivint en solitud en llocs difícils, va aconseguir sobreviure. Fins i tot va escriure una opereta, *Le Verfügbar aux Enfers* ("A punt per a l'infern").

Després d'uns anys d'activitat més fixada en l'activisme sobre el món concentracionari a partir de les seves experiències, el 1954 retorna a Algèria, que en aquell moment es trobava en situació molt convulsa, en lluita contra el colonialisme francès. Fins a la fi de la guerra d'independència algeriana es compromet en la defensa dels més desvalguts i marginats i multiplica les actuacions contra les penes de mort, la tortura i els atemptats terroristes.

Això no li impedeix prosseguir els seus treballs de recerca sobre l'estructura familiar, treballs que culmina el 1966 amb la seva obra més coneguda, *Le harem et les cousins*, que servirà de model d'anàlisi de les famílies tradicionals a tota la Mediterrània. La seva tesi

principal és que les famílies mediterrànies, independentment de la seva religió, són molt endogàmiques i que cerquen les aliances matrimonials entre «cosins».

De vida molt longeva –va viure quasi cent anys–, deia que el seu aprenentatge cavalcava entre una actitud molt rigorosa en el camp científic de descripció etnològica i una actitud ètica i de servei als més desvalguts (Tillion, 1966; 2009).

■ MARY LEAKEY, DE LO CRÒS MANHON A OLDUVAI

Mary Leakey (Londres, 1913 – Nairobi, 1996) era filla del pintor escocès d'origen irlandès Erskine E. Nicol, un dels pocs pintors del seu temps que va reflectir a la seva pintura els horrors de la fam, el desnonament i

l'emigració a la Irlanda del segle XIX. Mary no va fer estudis reglats però al costat del seu pare va assolir una remarcable habilitat en el dibuix. De ben jove va viatjar amb la seva família per França i Itàlia i en un d'aquests viatges, quan tenia dotze anys, van fer una estada a Las Eisiás de Taiac, on es troba Lo Cròs Manhon, el lloc on havien aparegut les restes fòssils de l'anomenat home de Cromanyó, i allí es va començar a interessar per l'arqueologia.

Mort el pare el 1926, la seva mare la va dur a una escola de monges d'on va ser expulsada en dues ocasions. No podent entrar a cap universitat va començar a freqüentar classes i conferències d'arqueologia a l'University College de Londres i al London Museum. Això i la seva bona mà amb el di-

«DE BEN JOVE, MARY
LEAKEY VA VISITAR EL
LLOC ON HAVIEN APAREGUT
LES RESTES FÒSSILS DE
L'ANOMENAT HOME DE
CROMANYÓ I ALLÍ ES VA
COMENÇAR A INTERESSAR
EN L'ARQUEOLOGIA»

interglobe.es

editing and translation services

www.interglobe.es

info@interglobe.es



The Leakey Foundation

Mary i Louis Leakey, inspeccionant el fòssil d'*Australopithecus boisei* trobat per Mary a Tanzània. La troballa els va decidir a establir allí mateix un campament base permanent i dos anys més tard Mary hi va identificar les primeres restes d'*Homo habilis*.



The Leakey Foundation

A Laetoli, a l'àrea de conservació del Ngorongoro, Mary Leakey va trobar i descriure les famoses petjades d'homínids que demostren que aquests ja caminaven drets 3,75 milions d'anys enrere.

buix li va permetre entrar en contacte amb força arqueòlegs, en particular amb Louis Leakey, que el 1934 li va demanar que li fes els dibuixos de la seva obra *Adam Ancestors*. Va ser l'inici d'una relació, acompanyada d'escàndol als seus inicis (Louis Leakey era casat, vint anys més gran que Mary i va trigar més de dos anys a divorciar-se), que la va dur a viatjar a l'Àfrica oriental, a la vall del Rift, l'escenari futur de les seves descobertes, amb l'home de qui estava enamorada.

Al començament de la seva carrera africana Mary s'interessava sobretot pel coneixement de les habilitats manuals i artístiques dels homínids primitius, però ben aviat va excel·lir per la seva traça a intuir on buscar-ne (i trobar-ne) les restes i els testimonis, fruit tal vegada del seu aprenentatge en el dibuix paisatgista a la Dordonya. Primer de tot, de 1935 a 1959, Louis i Mary Leakey van treballar a la gorja d'Olduvai, al nord de Tanzània. Allí van descobrir, el 1959, el crani fòssil del que van anomenar *Dear boy* ("Noi benvolgut") perquè era com el premi a més de vint anys d'excavacions en què havien trobat molts fòssils d'animals i instruments de pedra primitius però mai un fòssil d'homínid tan complet i tan inequívocament datat. Es tractava d'un australopitec (*Australopithecus boisei*) però la troballa els va decidir a establir allí mateix un campament base permanent i dos anys més tard Mary hi va identificar les primeres restes d'*Homo habilis*, el fòssil pròpiament humà més antic conegut llavors, i més tard, Louis, els primers fòssils d'*Homo erectus*.

Mort Louis Leakey el 1972, Mary va continuar treballant en les excavacions empreses en comú i, a partir de 1974, va iniciar-ne de noves a Laetoli, 45 quilòmetres al sud d'Olduvai, a l'àrea de conservació del Ngorongoro, on va trobar i descriure les famoses petjades d'homínids que demostraven que aquests ja caminaven drets 3,75 milions d'anys enrere. De fet, tot i que es va retirar el 1983 en fer els setanta anys, mai no va abandonar la recerca sobre els seus fòssils fins a la seva mort, a Nairobi, el 1996 (Leakey, 1981; Leakey 1984). 🍷

BIBLIOGRAFIA

- GODAYOL, P., 2011. *Viatgeres i escriptores. Deu perfils*. Eumo Editorial. Vic.
- KINGSLEY, M., 2001a. *Cautiva de Àfrica. Las peripecias de una viajera intrépida*. Mondadori. Barcelona
- KINGSLEY, M., 2001b. *Viajes por el Àfrica occidental*. Valdemar. Madrid.
- LEAKEY, M., 1984. *Disclosing the Past: An Autobiography*. Garden City. Nova York.
- LEAKEY, R. E., 1981. *La formación de la humanidad*. Serbal. Barcelona.
- MORATÓ, C., 2005. *Viajeras, intrépidas y aventureras*. De Bolsillo. Barcelona.
- TILLION, G., 1966. *Le harem et les cousins*. Éditions du Seuil. París.
- TILLION, G., 2009. *Fragments de vie*. Éditions du Seuil. París.

Dolors Llopart. Antropòloga i Museòloga. Institut Català d'Antropologia, Barcelona.